

שלומי רייסקין

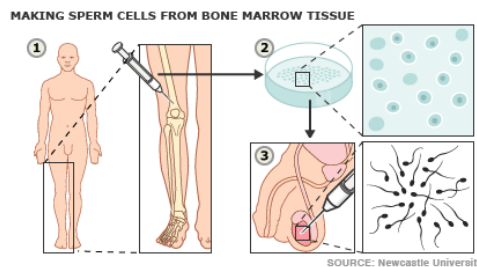
הפרייה באמצעות "זרע מלאכותי"

ראשי פרקים:

- א. זרע מלאכותי
- ב. שיקולים הלכתיים
 - קביעת אבהות
 - מצוות פרו ורבו
 - ייצור זרע ממח עצמות של נפטר
 - וקדשתו
 - פדיון בכור וירושתו
 - ממזרות – קרבת משפחה בין תורם למופריית הכשר ממזרים ופסולי חיתון
 - ייבום
 - עילה לגירושין
- ג. סיכום

א. זרע מלאכותי

חוקרים מהמכון לגנטיקה אנושית באוניברסיטת גטינגן¹ שבגרמניה פירסמו השנה מחקר², לפיו הצליחו לייצר באופן מלאכותי תאי זרע ראשוניים (לא-בוגרים) ממח עצמות אנושי. אם וכאשר הטכנולוגיה תפותח, וההערכה היא שהדבר ייקח לכל הפחות חמש שנים, אפשר יהיה להפיק

באופן מלאכותי תאי זרע עבור גברים שתאי הזרע שלהם נפגמו מסיבות שונות, ביניהן כימותרפיה. צוות המדענים נטל תאי מח עצמות ממתנדבים (גברים), ובודדו מהם תאי גזע, המסוגלים להתמייך ולהתפתח למגוון סוגי

רקמות שונים. החוקרים הצליחו לגדל מהם תאי זרע ראשוניים – ספרמטוגוניים (spermatagonial) – תאים שנוצרים באשך של העובר ובגיל ההתבגרות מתרבים לתאי זרע.

1. Institute of Human Genetics, University of Göttingen.
2. N. Drusenheimer et al. Putative human male germ cells from bone marrow stem cells. *Society of Reproduction and Fertility supplement*. 2007;63:69-76.

תאי נבט ראשוניים (Germ Cells) צריכים להתפתח לאורך מסלול נקבי או זכרי מובחן כדי ליצור תאי זרע ראשוניים (spermatozoa) הנוצרים באשך של העובר ובגיל ההתבגרות מתרבים לתאי זרע, או תאי ביצית בלתי-בשלה (oocyte) הנדרשים לרבייה. תאי גזע מיניים זכריים (Male germline stem cells) שומרים על תהליך יצירת תאי הזרע (spermatogenesis) באשך האנושי הפתור-לתי.

כאמור, חוקרים מגטינגן שבגרמניה פירסמו השנה מחקר, לפיו אוכלוסיה קטנה של תאי מח עצמות יכולה להתמייין (transdifferentiate) לתאים דמויי תאי-נבט זכריים. הממצאים הראשוניים סיפקו עדות ישירה לכך שתאי מח-עצמות אנושיים יכולים להתמייין לתאי-נבט זכריים משוערים, ומזהים את מח העצמות כמקור פוטנציאלי לתאי-נבט זכריים לצורך יצירת זרע אפשרית.

בניסוי הנוכחי לא נוצרו תאי זרע בוגרים שמוגלים לתפקד, אך בניסוי שנערך בעכברים³ בשנת 2006 נוצרו תאים דומים, שהושתלו באשכי עכברים בוגרים, והחלו לעבור תהליך יצירת תאי זרע, ואף הצליחו לייצר תאי זרע מתאי גזע עובריים של עכברים ולהפרות באמצעותם בהצלחה ביציות עכבר. במסגרת הניסוי, נלקחו תאי גזע עובריים מרחם של עכברה ימים ספורים לאחר שנולדה וגידלו את התאים במעבדה. תאי הגזע הם תאים ייחודיים היכולים להתפתח לכל סוג של רקמה, והחוקרים הצליחו לנווט את תהליך התפתחות כך שיווצר מהם זרע, שבעזרתו היפרו ביציות של עכברה והשתילו את הביציות המופרות ברחמה. העכברה אמנם ילדה שבעה צאצאים, אשר שישה מהם שרדו, אך הללו סבלו מבעיות שונות, כדוגמת בעיות נשימה⁴. הבעיות האתיות והמשפטיות בסוגיה זו אינן פשוטות, והדבר עלול ליצור סערה של ממש אם וכאשר התהליך יפותח במלואו⁵.

3. K. Nayernia et al. Derivation of male germ cells from bone marrow stem cells. *Laboratory investigation*. 2006 Jul;86(7):654-63.
4. ראה גם את הכתבות הבאות: "Sperm made from human bone marrow"; חדשות BBC (13.4.07), <http://news.bbc.co.uk/go/pr/fr/-/2/hi/health/6547675.stm> ; "חוקרים מתקדמים לקראת הפיכת תאי גזע לתאי זריג", Ynet – מדע וטבע, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3102437,00.html> ; "מדענים ייצרו תאי זרע באופן מלאכותי" (15.4.07), <http://cars.walla.co.il/?w=/2/1091900> ; איתן, סובלים מבעיות פוריות? הפתרון (אולי) בתאי הגזע, Ynet (18.4.07) <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3389179,00.html>
5. לאחרונה פרסמה ממשלת בריטניה מסמך מדיניות חדש (white paper), המציע לאסור שימוש בתאי זרע או ביצית שנוצרו באופן מלאכותי.

ב. שיקולים הלכתיים

הפקת זרע מלאכותי, הפריית ביצית על ידו והולדת נֶלֶד, מציבים בפנינו שאלות הלכתיות שונות. בשאלה הכללית האם מותר להתערב במעשי הבריאה בענייני הפרייה כבר עסקו במקומות שונים⁶. מכל מקום, ישנן השלכות מוסריות כבדות-משקל דווקא בטכנולוגיה זו, העלולה לפתוח פתח להשחתה מוסרית רחבת-היקף, ונתינת "עידוד" ליצירת משפחות בניגוד לדרך הטבע, והמבין יבין, וגם דבר זה צריך להכנס למכלול השיקולים. מכל מקום, ברגע שטכנולוגיה קיימת אין תועלת פוטנציאלית בהתעלמות ממנה, כי ממילא ישתמשו בה החפצים בכך לצרכים פחות חיוביים⁷. ההשלכות ההלכתיות עלולות לגעת בנקודות הכלליות הבאות: (1) מצוות "פרו ורבו" ומצוות "לְשִׁבֶת יִצְרָה"⁸ (2) ייחוס הולד לאביו ושאלות הלכתיות נלוות; (3) מעמד מחודש, או אינו מחודש, בהולדת ולד בדרך זו (4) השפעת ההזרעה על מצוות הנוגעות לקרבת משפחה. להלן שאלות ספציפיות בנוגע לענייננו. בכל השאלות דלהלן יש נפקא מינה בין השתלת תאי זרע מלאכותיים ראשוניים באשכי נתנם, לבין יצירת תאי זרע בוגרים במעבדה ושימושם להזרעה מלאכותית. עובדת היות תאי-הזרע הראשוניים באשכי האב עלולה לתת לנתרם משקל יתר כאב לוולד, מאשר תאי-זרע מלאכותיים בוגרים שמעולם לא היו באשכי אדם כלל.

קביעת אֶבְהוּת

מקורות רבים עסקו בהֶבֶט ההלכתי של תרומת זרע, השתלת עוברים, פונדקאות, וקביעת הורות⁹, ואף דנו בנושא השאלה העקרונית האם מותר

6. פרופ' אברהם שטינברג, תאי גזע – היבטים רפואיים, אתיים והלכתיים, **תחומין**, כג (תשס"ג), עמ' 254-241; הנ"ל, תיכפול/שיבוט בני אדם: היבטים מדעיים, מוסריים ויהודיים, **בשדה חמד**, 3 (תשנ"ז), עמ' 38-21; פרופ' נחום רקובר, שבוט גנטי – תחרות במעשה ה', **שנה בשנה** (תשס"ב), עמ' 118-105; ר' ישראל יעקב כהן, אדם הנוצר ע"י שיבוט, **דברי משפט**, ו (תש"ס) עמ' נ-נח.

7. גם הגר"א נבנצל בשאלת הפריית המבחנה השתמש בטיעון דומה. ראה **ספר אסיה** עמ' 92-93 בפסקה ה. -- העורך.

8. על פי ישעיהו מה, יח: "כִּי כֹה אָמַר ה'... יִצֵר הָאָרֶץ וְעָשָׂהּ הוּא כֹוֶנֶה לֹא תִהְיֶה כְּרָאָה לְשִׁבֶת יִצְרָה...".

9. ראה: הרב ז"נ גולדברג, "יחס אמהות בהשתלת עובר מאם אחרת", **תחומין** ה (תשד"מ), עמ' 248; הרב א"י כלאב, "מיהי אימו של היילוד", **תחומין** ה (תשד"מ), עמ' 260; קביעת אמהות, **תחומין** ה (תשד"מ), עמ' 268; הרב ע' ביק, "יחס אמהות בהשתלת עוברים", **תחומין** ז (תשמ"ו), עמ' 266; הרב זלמן נחמיה גולדברג, "תקלות העלולות לצמוח מהשתלת עוברים", **תחומין** י (תשמ"ט) עמ' 278; הרב י' אריאל, "הפרייה מלאכותית ופונדקאות", **תחומין** טז (תשנ"ו) עמ' 171; איתמר ורהפטיג, "תוקפו של הסכם להפריה חוץ גופית", **תחומין** טז (תשנ"ו) עמ' 181; הרב י' בן מאיר, "הורות משפטית וגנטית בהלכה", **אסיה** ח, עמ' 73; פרופ' אברהם שטיינברג, ח"ב, **אנציקלופדיה הלכתית רפואית**, ירושלים: מכון שלזינגר, תשנ"ד, ערך הפרייה מלאכותית.

להפרות בזרע של אדם מת אשה פנויה או נשואה¹⁰. ברם, בנושא הפקת זרע מלאכותי הזרע אינו נלקח מאיברי ההולדה של ה"תורם", אלא ממִמְחַ עֲצֻמֹת שעבר עיבוד במעבדה. השאלה היא, האם יש לתורם זה דין אבהות לולד? בעקבות שאלה זו גם עולות שאלות הקשורות לעניין ייחוס, כדוגמת ירושת אב, שיוך לשבט האב, ועוד¹¹. לענ"ד קשה לתפוס מושג של אבהות לוולד שלא נתהווה מאיבר ההולדה של האיש, אלא עובד ממח עצמותיו. ייתכן כי אמנם עובר זה יכול להיות "יוצא ירכו" כפשוטו, יוצא מח עצמותיו, אך הוא לא יצא "ממעיו", מכילי ההולדה של האב, ואיך נקרא לולד זה "זרעו" של אביו כאשר הוא באופן חד-משמעי אינו "זרעו" אלא "מח-עצמותיו"?¹² (ברם, אם הושתלו תאי זרע מלאכותיים ראשוניים באשכיו, עאכ"ו אם מדובר בתאים שפותחו ממח עצמותיו הוא, יש יותר מקום לומר שהוא "זרעו", שכן זרע זה עובד ונהיה לזרע בר-קיימא באשכיו). כהן שהוליד בדרך זו לכאורה לא יוכל להעביר את הכהונה לבנו, לפי שאין בנו מזרעו של אהרן הכהן. כך, גם בנוגע לזרע בית דוד – לכאורה הנולד בדרך זו לא יוכל להחשב כזרע דוד המלך. מכל מקום, הסברא אולי אומרת שהוולד הזה אינו יוצא מכלל קרובו של האדם, שכן עצמו ובשרו הוא, ונוצר מגופו שלא כדרך הטבע, ועל כן לכאורה שייך בו "ומבשרך לא תתעלם", וכל האיסורים והחובות הקשורים לקרוביו, בהם איסורי עריות (כלומר: אם נולדה לו בת, היא אסורה עליו אף אם אינה מיוחסת אליו להיות מוגדרת בתו לכל דבר).

מצוות פְּרוּ וּרְבּוּ

לעניין מצוות "פְּרוּ וּרְבּוּ", ישנן דעות שונות בפוסקים: יש הסוברים כי מצוות "פְּרוּ וּרְבּוּ" תלויה במעשה ומתקיימת במעשה הביאה¹³, יש הסוברים שאין הכרח בביצוע מעשה לשם קיום המצווה, אלא המצווה היא שיהיו לו בנים¹⁴. לדעה הראשונה – אין כאן מעשה ביאה, ולכאורה אין קיום מצוות

10. הרב מרדכי הלפרין, "הזרעה מלאכותית לאחר מיתה", לעיל עמ' 166-153, וראה עוד להלן בהע' 12.

11. ראה: הרב ד"ר מרדכי הלפרין, "תרומת חומר גנטי וטיפולים חדישים בעקריות", מתוך הכינוס השנתי הראשון לרבנים ולרופאים בנושא: גינקולוגיה, פוריות ויילודים לאור ההלכה, פסח תשנ"ב – אפריל 1992, סעיף ח' – "השתלת שחלות", המתייחס לשאלת הייחוס בהשתלת שחלות.

12. יתירה מכך, הרב ד"ר מרדכי הלפרין במאמרו "הזרעה מלאכותית לאחר מיתה – איסור והיתר", אסיא עז-עח (טבת תשס"ו), עמ' 120, לעיל עמ' 126. כותב שבהזרעה "שהוצאת הזרע נעשתה לשם הזרעה ולא להפקה, רבו הפוסקים המחשיבים את הנולד כבנו לכל דבר", אך הנה בענייננו אין הוצאת זרע להזרעה, ואף אין הוצאת זרע כלל אלא מח-עצמות, והדבר לכאורה גרוע מהוצאה לשם הפקתה שאז לפחות הייתה הוצאת זרע בר-הולדה.

13. ראה באריכות במאמרו של הרב מרדכי הלפרין, "הזרעה מלאכותית לאחר מיתה", לעיל עמ' 166-153, המביא בעניין זה את הרמב"ם הל' אישות פט"ו הל"א, ר"י בתוס' ב"ב יג ע"א, המגיה על הט"ז בריש אבה"ע סי' א ס"ק ח, ואף שו"ת יביע אומר ח"א – או"ח סי' לו אות יד, ואף שו"ת אגרות משה, חלק אבן העזר ב, סוף סי' יח.

14. שם, עמ' נו-נז, בשם הגאון הרונגוצ'ובר, שו"ת צפנת פענח סי' קפה.

”פָּרוּ וּרְבוּ“. לשיטה השניה – הרי יש לו בנים (אם הם מיוחסים אליו). אך גם לדעה הראשונה יתקיים שיש כאן קיום המצוה, זאת מן הטעם הבא: לגבי הזרעה מלאכותית לאחר מיתה הועלתה האפשרות כי גם לדעה הראשונה (שמצוות ”פָּרוּ וּרְבוּ“ תלויה במעשה) יש אולי מקום לומר שלא רק מעשה ביאה נחשב למעשה במצווה זו אלא גם הוצאת זרע לשם המצווה נחשבת כמעשה, ואם קיום המצווה מותנה בהולדת הבנים, יחשב זה שהוציא את זרעו בחייו למקיים המצווה אף אם יוולדו לאחר מותו¹⁵. אם כן, אולי גם יצירת זרע ממח-עצמותיו בחייו תחשב אף היא כמעשה לעניין מצוות ”פָּרוּ וּרְבוּ“. ברם, יש לשקול את העובדה שכאשר מדובר ביצירת זרע מלאכותי – הזרע לא נוצר מאיברי ההולדה (ואמנם אם השתילו את תאי הזרע המלאכותיים הראשוניים באשכיו, יש לאיברי ההולדה חלק ביצירתו אך לא מתחילה ועד סוף) ועל כן לא שייך שהתורה תצווה אדם להוליד בנים ממח עצמותיו. מכל מקום, בין כה וכה ייתכן כי יש בכך קיום מצוות ”לְשָׂקֶת יְצָרָה“, שכן תורם זה וגופו אכן גרמו לכך שהעולם יהיה מיושב ומאוכלס ע”י תרומת מח עצמותיו לתהליך זה.

ייצור זרע ממח עצמות של נפטר

האם מותר לקחת תאים מגוף של מת ולהפיק מכך תאי זרע שיופרו לאחר מכן באלמנטו? האם יש איסור הנאה מן המת כאשר אין מדובר בתורם חי?¹⁶ בעניין דומה – שאיבת זרע מן המת לצורך הפריית אלמנתו – הדעות היו חלוקות, ונראה כי אותן דעות תחלוקנה בעניין זה גם כן¹⁷.

¹⁵. שם, עמ' נד.

¹⁶. הרב זלמן נחמיה גולדברג. "על תרומת ביצית, פונדקאות, הקפאת זרעו של רווק, ונטילת זרע מהמת". אסיא, סה-סו, תש"ס, 45-49, לעי עמ' 109-113. לביבליוגרפיה כללית ומקיפה לנושא נתחיי מתיים בהלכה, ראה: קלמן כהנא, אסיא י"ג, (תשמ"ה), עמ' 89-54; וספר אסיא ו (תשמ"ט) עמ' 303-331. מקורות נוספים לעיון: ספר אסיא ג, עמ' 343 (בעניין הסיכון שבדבר); ספר אסיא ד (תשמ"ג), עמ' 257-259; שו"ת ציץ אליעזר, ח"ט, סי' מה; שם, ח"י"ג, סי' צא; שו"ת מנחת יצחק, ח"ו, סי' קג; דיני ישראל, ז, עמ' כה; שו"ת יחיה דעת, ח"ג, סי' פד; מאורות, 2, תשמ"מ, עמ' 18; הלכה ורפואה, ב (תשמ"א), עמ' קיד ועמ' קכב; שם, ג', עמ' סא; הפרדס, סיון תש"ך, עמ' 16-15; שם, סיון תשמ"מ, עמ' 13-11.

¹⁷. ראה: פרופ' אברהם שטינברג, הזרעה מלאכותית – "אשה כי תזריע", סקירות על נושאים משפטיים בויקחם למקרא, גיליון מס' 162 (פרשת תזריע-מצורע, תשס"ד), בקישורית <http://www.daat.ac.il/mishpat-ivri/skirot/162-2.htm>. הגרד"נ גולדברג כתב שיש מקום להתיר אם הבעל הסכים למעשה הליקחה שלאחר מותו, או שיש אמדן ברור להסכמתו (הרב זלמן נחמיה גולדברג, "על תרומת ביצית, פונדקאות, הקפאת זרעו של רווק, ונטילת זרע מהמת", אסיא, סה-סו [תש"ס] עמ' 45-49, לעיל עמ' 109-113); הרב יעקב אריאל כתב שלמרות שאין איסור הלכתי בכך – הפעולה לא רצויה מסיבות שונות, ולכן יש להתיר זאת רק במצבים חריגים ולאחר חלוף זמן סביר מפטירתו, כדי שיהיה שיקול דעת הגיוני (הרב " אריאל ואחרים, "הפרייה לאחר המוות – היבטים משפטיים והלכתיים", הרפואה קלט [2000] עמ' 331); והרב יגאל שפרן כתב שאסור לשאוב זרע ממת בגלל איסור ניוול המת ובגלל איסור הנאה מן המת, וגם אם בדיעבד היפרו מזרע זה, אין הצאצא

קְדָשָׁתוֹ

האם יש איסור על כהן לעבור תהליך זה¹⁸, משום מצוות "קְדָשָׁתוֹ" (ויקרא כא, ח)¹⁹, בשל זילות מסוימת שיש בחריגה מדרך הטבע בעניינים שבצנעה? מצווה זו גם מתייחסת לשאר עם ישראל, המצווים לדאוג על שמירת כשירותו של הכהן לעבוד במקדש.

פדיון בכור וירושו

כאשר נולד לאדם בן בכור, יש לפדותו לאחר שלושים יום, על ידי נתינת שווי חמישה שקלים בשקל הקודש לכהן. דבר זה נלמד מן הפסוקים הבאים:

"קְדָשׁ לִי כָל בְּכוֹר פֶּטֶר כָּל רֶחֶם בְּבִנְי יִשְׂרָאֵל בְּאֲדָם וּבַבְּהֵמָה לִי הוּא", (שמות יג, ב) "...וְכֹל בְּכוֹר אֲדָם בְּבִנְי תִפְדֶּה", (שם, פס' ג) "וַיְהִי כִי הִקְשָׁה פְרַעֲוֹה לְשַׁלְּחֵנוּ וַיִּהְיֶה ה' כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְּכוֹר אֲדָם וְעַד בְּכוֹר בְּהֵמָה עַל כֵּן אֲנִי זֹכֵחַ לֵה' כָּל פֶּטֶר רֶחֶם הַזְּכָרִים וְכֹל בְּכוֹר בְּבִנְי אֶפְדֶּה", (שם, פס' טו). "כָּל פֶּטֶר רֶחֶם לְכֹל בֶּשֶׂר... בְּאֲדָם וּבַבְּהֵמָה יִהְיֶה לָךְ אֵךְ פְּדָה תִפְדֶּה אֶת בְּכוֹר הָאָדָם... וּפְדוּיָו מִבֶּן חֲדָשׁ תִּפְדֶּה בְּעֶרְכָךְ כֶּסֶף חֲמִשָּׁת שְׁקָלִים בְּשֶׁקֶל הַקֹּדֶשׁ עֶשְׂרִים גֶּרָה הוּא" (במדבר יח, טו-טז).

בכור זה שיש לפדותו הוא בכור לאמו, כלומר: אם הוא הבן הראשון של האם יש לפדותו, אחרת – אין צורך לפדותו. וכך כותב הרמב"ם²⁰: "מצוות עשה לפדות כל איש מישראל בנו שהוא בכור לאמו הישראלית, שנאמר 'כל פטר רחם לך', [שמות לד, יט] ונאמר 'אך פדה תפדה את בכור האדם' [במדבר יח, טו]. "עד כאן לעניין בכור לאמו.

אם הולד הוא בן ראשון לאביו – הוא יורש כפליים מאחיו בנכסי אביו, כדברי הכתוב: "...כי את הבכור... יכיר לתת לו פי שנים בכל אשר ימצא לו כי הוא ראשית אָנוּ לו משפט הבכורה" (דברים כא, יז). דין ירושת בכור עלול להעלות בפנינו את השאלה הבאה: האם בכור הנולד מעיבוד זרע מלאכותי נחשב כבכור לאביו, אף אם היו לאביו ילדים אחרים שנולדו לפניו, משום ש"פנים חדשות באו לכאן"²¹, או שמא אין בכך לגרום לדין בכור מחודש? כמו כן, אם אדם הוליד בן בכור בזרע מלאכותי, ואחר כך

מתייחס לבעל הזרע (ר' יגאל בצלאל שפרן, "אבהות לאחר מיתה", **תחומין**, כ [תשס"ו], עמ' 347-352).

18. אם יוכרע שהצאצא לא מתייחס לאביו הכהן ואין עליו דיני כהונה, הבעיה החברתית שתיווצר בהגיעו של הבן למצוות איננה פשוטה. אם כי היא הרבה פחות מביכה מאשר מבוכת הבר מצוה מצאצא של אשת כהן מהזרעה מלאכותית מגוי. -- העורך.

19. "קְדָשָׁתוֹ כִּי אֶת לֶחֶם אֱלֹהֶיךָ הוּא מְקַרֵּיב קֹדֶשׁ יִהְיֶה לָךְ כִּי קָדוֹשׁ אָנִי ה' מְקַדְּשָׁם".

20. משנה תורה לרמב"ם, הלכות ביכורים, יא, א.

21. פנים חדשות באו לכאן, שכן יש פה פיריון מחודש, וביחוד במקרה בו ההשתלה היתה מאדם אחר – הפיריון עתה הוא אף מסוג חדש – פיריון זר או משולב בין שני בני אדם שונים.

בס"ד ילדו הוא ואשתו ילדים נוספים בדרך הטבע – האם הבן השני, שהוא הראשון שנולד בדרך הטבע, הוא-הוא הבכור לאביו (לעניין ירושה) ולאמו (לעניין פדיון)? או שמא יש כאן שני בכורות? על פי מה שכתבנו לעיל בקביעת אבהות, נראה שלא יהיה לו דין בכור לירושת אביו, שכן הוא רק "בכור-מח-עצמותיו"²². לעניין פדיון הבכור לאמו – אף אם מדובר על יצירת ביצית ממח עצמות – הרי שהוא פטר רחם לאמו זו שנשאה אותו ברחמה והיא יולדתו, ועניין זה דומה לכאורה להפרייה מלאכותית רגילה.

ממזרות – קרבת משפחה בין תורם למופריית

מה יהיה דין הולד שנוצר מעיבוד זרע והפרייה מאת קרובים זה לזה לעניין ממזרות? ומה לגבי תרומה מאת אותו אדם עצמו? כגון: עיבוד זרע ממח עצמות של נקבה והפריית ביצית של אותה אשה עצמה²³. השאלה היא האם כאשר אין ביאת איסור הולד יהיה ממזר, או שמא רק ביאת איסור גורמת לממזרות? יש מי שסבר²⁴ שאם אשת איש נתעברה באמבטי מזרע של אדם שאינו בעלה – הולד ממזר, אף שאין כאן ביאת איסור. זאת, משום שלשיטתו התורה לא יצרה ממזרות משום הנאת הביאה, אלא אף ללא ביאה כלל הולד ממזר. לשיטה זו, גם בנוולד מזרע מלאכותי – יתכן כי הולד ממזר אף שאין ביאת איסור. ברם, דברים אלו נפסלו על ידי אחרים בטענה ש"אין בהם ממש מחמת שהם נגד הראשונים ונגד הפוסקים המפורסמים אשר עליהם אנו נשענים וגם נגד השכל"²⁵. מכל מקום, יש לבחון האם התורה מחילה ממזרות ביצירת ולד באמצעות תרומת חומר שלא נועד במקורו להיות זרע, ואף אינו יכול להתהוות לזרע בדרך הטבע אלא רק במעבדה בלבד, או שמא תרומה זו אינה יכולה ליצור איסורים. יתירה מכך, בהריון באמבטי סוף כל סוף יש זרע של פסול קירבה, זרע זה היה יכול להיות תוצר של איסור בביאה טבעית, אלא שלא הייתה כאן ביאה, קרי: היה נתק בין שלב הוצאת זרע לבין שלב קליטת הזרע, ולא הייתה ביאת הגוף. לעומת זאת, כאן אין זרע כלל אלא מח עצמות, ולו יזריק אדם מח-עצמותיו

22. יש לזכור את העובדה שכאשר הושתלו תאי זרע מלאכותיים ראשוניים באשכי האב – תמונת המצב עלולה להיות שונה, שכן כאן מעורבים כלי הולדת האב בשלב כל-שהוא, ואם מדובר בשני אנשים: תורם מח-עצמות ומושתל – העניין מורכב יותר.

23. והרי אם אסור להוליד עם קרוביו של האדם, כך לכאורה אסור לאדם להוליד עם עצמו, שהרי מיהו קרובו יותר ממנו?

24. כגון ספר "זכר לחגיגה", חלק זכר למעשה בראשית, חגיגה יד.

25. כך דברי ר' אלטר יחיאל נבנצל, מנחת יחיאל, ח"ג, סטניסלבוב, ה'תרצ"ט, סי' מז, אות א, עמ' 55-56, המתפלא על דברי ה"זכר לחגיגה" שחולק על גדולי הראשונים "שהסכימו שדבר פשוט הוא שהולד כשר, ולא אסור לאשה לרחוץ באמבטי שרחץ בו איש אחר או לשכב על סדינים ששכב עליהם איש אחר אלא משום דקפדינן על הבחנה... שהולד שנולד מאמבטי מתייחס אחר בעל הזרע, ואסור לו לישא אחותו בת האיש הזה שהוא אבי' ממש...", ומסיים "ודברי הספר זכר לחגיגה אין בהם ממש מחמת שהם נגד הראשונים ונגד הפוסקים המפורסמים אשר עליהם אנו נשענים וגם נגד השכל".

ברחמה של קרובתו – לא יהיה בכך איסור ביאה, ואם כן – יש סברה לומר שעיבוד מח זה לזרע מלאכותי לא יוכל להחיל איסורים, שכן לא הייתה דרך אפשרית לקיום איסור ביאה בזרע זה²⁶.

הכשר ממזרים ופסולי חיתון

בעקבות שאלת קביעת אבהות תעלה שאלה נוספת – שאלת הכשרת צאצא עתידי של הפסול לבוא בקהל על ידי עיבוד זרע מלאכותי ממח עצמותיו. למשל: ממזר שיצרו מתאיו זרע מלאכותי והפרו אשה כשרה, ואחרי תשעה חודשים נולד ילד, האם הולד ממזר או כשר?

השיקולים האפשריים להכשרת בן זה: 1. מח עצמות של "פסול" זה לא היה יכול להוליד לפני עיבוד הזרע, ויש כאן הרבה יותר מאשר "פנים חדשות באו לכאן", אלא מהות חדשה ממש. 2. ייחוס ההורות לאב יהווה שיקול נוסף בעניין זה – אם הולד מיוחס אליו – הרי יש פה זיקה שתפסול אותו לעניין ביאה בקהל? 3. מדובר בפועל ב"זה וזה גורם", (תאי גוף האב – מחד, והמעבדה – לאידך) והשאלה תהיה האם כלל זה שייך לאיסורי עריות, והאם יפסק ש"זה וזה גורם" מותר.

ייבום

מצוות ייבום היא שאם אדם נפטר ללא בנים נושא אחד מאחיו את אלמנתו ויורש את נכסיו והבן שיוולד להם ימשיך את שושלת האח שמת בלי בנים. התורה גם אפשרה לאחי המת לחלוץ לאלמנת אחיו, אם לא יחפוץ לייבמה, ולאחר החליצה מותרת היבמה להינשא לכל אדם. מצוות הייבום מתקיימת כאשר התקיימו התנאים הבאים: "פִּי יִשְׁבּוּ אָחִים יַחְדָּו, וּמֵת אֶחָד מֵהֶם, וּבֶן אֵין לוֹ" (דברים כה, ה). כאשר יש לאח הנפטר בן בשעת מיתתו – אין מצוות ייבום, אך אם בשעת מיתתו לא היה לו זרע חלה חובת הייבום. הרב מרדכי הלפרין, במאמרו בעניין המעמד ההלכתי של הנולד מהזרעה מלאכותית לאחר מות אביו²⁷, הבדיל בין שלושה מצבים: 1. בעת מות האב הייתה היבמה בהריון עם ולד זה – הייבום תלוי ועומד עד

26. יש לציין את מסקנת הרב ד"ר מרדכי הלפרין (במאמרו הזרעה מלאכותית לאחר מיתה – איסור והיתר", אסיא עז-עח (טבת תשס"ו), עמ' 121, לעיל עמ' 127), שאין חשש ממזרות בנושא הזרעה מלאכותית (בייחוד זו הנעשית לאחר מיתה), "וכבר הורה זקן, הגר"מ פיינשטיין, שדין ממזרות הוא תולדה של מעשה העבירה ולא של העירוב הזר, ולכן הולד כשר, ואין לחוש כלל לדעת החולקים", והביא שם תשובת היביע אומר (ח"ח סי' כא סוף אות ד) משנת תשל"ח: "וזכרנו כי זה כעשרים שנה בהיותי יחד בבית הדין הגדול ירושלים, עם עמיתי הגרי"ש אלישיב, והגר"ב זולטי, דברנו בזה, והיה פשוט לכולנו שגם אם קבלה האשה זרע מאיש אחר וילדה, שאין הולד ממזר, מכיון שאין כאן ביאת איסור".

27. הרב ד"ר מרדכי הלפרין, "מעמד הלכתי של הנולד מהזרעה מלאכותית לאחר מות אביו", דברים שיש להם שיעור: עיונים וביורורים במצות כיבוד אב ואם, אלון שבות: הוצאת 'צומת' – צוותי מדע ותורה, תשס"ה, עמ' 180-159; לעיל עמ' 152-130.

שיתברר אם הוולד חי או נפל. אם הוולד חי – מתברר למפרע שלא חלה חובת ייבום בזמן מיתת האב, אחי-היבום; 2. בעת מותו עדיין לא הייתה היבמה בהריון, אך בגופה היה הזרע שנקלט רק לאחר מיתתו. – ה'נודע ביהודה'²⁸ חידש שבמצב כזה חלה חובת ייבום גם לאחר לידת הבן, למרות שבן זה נחשב כבן המת לכל דבר, והרב הלפרין דן בנקודה זו באריכות, ובדברי החולקים על ה'נודע ביהודה', ולבסוף מסיק שנראה להלכה כדעת החולקים על ה'נודע ביהודה', הסוברים שאם זרע המת היה בגוף האישה לפני מיתתו, אף שטרם נקלט – דינו כאילו כבר נקלט, והביא דברי הגר"ש²⁹ אויערבאך בנדון זה שהתייחס לעניין הזרעה; 3. בעת מות האב לא היה בגופה זרע הבעל, שנשמר קפוא והופשר לאחר מיתתו, והוזק לתוך גוף האישה, נקלט, ולאחר זמן נולד צאצא מזרע זה. – במצב זה נראה שדין ייבום שנקבע בעת מיתת האב אינו מתבטל.²⁹

להלן מעשה: ראובן נשא את רחל לאישה, ויש לו אח ושמו שמעון. ראובן הוליד בן על ידי זרע מלאכותי שעובד מתאיו, ומלבד בן זה (או בת זו) אין לו בנים. ראובן נפטר³⁰. האם אשת ראובן חייבת בייבום? שוב, לכאורה הדבר תלוי בשאלת הייחוס: האם לולד יש ייחוס לאביו³¹. אך גם אם תיפתר שאלת הייחוס, ובהנחה שאכן יש לו ייחוס לאביו, עדיין יש לחלק את המעשה לפי החלוקה דלעיל: 1. אם בעת מות האב הייתה היבמה בהריון עם ולד זה – והוולד אינו נפל – אין חובת ייבום; 2. אם בעת מותו עדיין לא הייתה היבמה בהריון, אך בגופה היה הזרע המלאכותי שנקלט רק לאחר מיתתו. – ייתכן שלהלכה דינו כדין נקלט בחיי האב; 3. אם בעת מות האב לא היה בגופה הזרע המלאכותי, אלא הוזרע בה לאחר מיתתו. – דין ייבום שנקבע במות האב אינו מתבטל.

שאלה דומה גם תעלה בנוגע לוולד מזרע מלאכותי ואחיו מן האב (שנולד בצורה דומה או בדרך הטבע) – האם אחיו חייב ליבם את אשתו?

28. ר' יחזקאל לנדא, **הנודע ביהודה**, אבה"ע מהדורא קמא, סוף סי' סט.

29. בהמשך דן שם הרב הלפרין בדין ירושת בן זה לעומת היבם, ובקדימות ירושה זו.

30. ולגבי הפריית מבחנה רגילה **לאחר** פטירת הבעל, ראה דברי הרב יאיר חדאד, "רופאים שביצעו הפריית מבחנה אחרי מיתת הבעל ונולד לאשה בן קיימא", **דברין יאיר**, ח"ב, סי' לב, עמ' רב-רה, שלפיו האשה פטורה מחליצה ומייבום. ראה גם: אבהות לאחר מיתת הרב יגאל בצלאל שפרן. **תחומין**, כ (תש"ס), עמ' 347-352. ועיין **נועם** א (תשי"ח), עמ' קיא והלאה, שם ישנה רשימה ארוכה של מאמרים בנוגע להזרעה מלאכותית, ייחוס הוולד וכשרותו, מאת גדולי תורה רבים (ביניהם הג"ר שלמה זלמן אויערבאך זצ"ל).

31. מאידך – התורה אומרת "כי ישבו אחים יחדיו" (דברים כה, ה), ואף אם יש לוולד ייחוס לאביו – ניתן לומר כי זרע מלאכותי זה "לא בא לעולם" באותו זמן כלל, ולא היה בפוטנציה אפילו בתפקיד חומר-הולדה, והוא חידוש שלא היה קיים בזמן נישואי ראובן ורחל. לפי זה, הרי זה דומה להולדת ילד מזרעו לאחר מיתת האב, ואולי יש צורך בייבום או חליצה.

האם הוא חייב לייבם את אשת אחיו?³² ומה אם מדובר בשני אנשים ש"יצרו" וולד זה: אדם א' – תורם מח-עצמותיו מנו הופקו תאי זרע מלאכותיים ראשוניים, אדם ב' – מושגל שהשתילו באשכיו תאים אלו שהפכו לבוגרים?

עילה לגירושין

בעל שאשתו הערימה עליו, ולקחה את תאיו בעורמה (וכל-שכן תאי אדם אחר) ליצירת זרע מלאכותי, יש לכאורה מקום לדון אם יוכל לחייב את אשתו לקבל גט בשל כך. הרעיון של כפית גט עקב פעולת פריזון של האשה ללא יידוע הבעל כבר הוזכר בדברי ה"ציץ אליעזר" שפסק לעניין הזרעה מלאכותית מתורם זר (רגילה, בזרע אמיתי) שהתבצעה ללא ידיעת הבעל³³, שיש לחייב את האשה לקבל גט פיטורין, ואחת מן הסיבות לכך הוא שהיא "עוברת על דת משה ויהודית". יתכן כי האשה גם איבדה את כתובתה אף אם לא היתה התראה, ויש סברא שנאסרה על ידי כך [על ידי הזרעה מאדם אחר] על בעלה. אמנם לענייננו סברא זו קלושה יותר, בשל העובדה שאין מדובר בחומר שהיה זרע מלכתחילה, וגם אין מדובר פה בזרע תורם.

ג. סיכום

בדפים אלו הועלו שאלות המתעוררות בעקבות "זרע מלאכותי", העלול לאפשר לכל איש ואשה לפרות ולרבות. יש במאמץ לסייע לחשוכי בנים להוליד ממידת הצדקה, שכן אמר ריב"ל "כל אדם שאין לו בנים חשוב כמת" (נדרים ס"ד, ע"א) ויש כאן הצלה ממיתה לחיים; והצדקה היא סימן להיתנו "זרע אברהם" (ואוסיף: מלאכותי או שאינו מלאכותי), כדברי הרמב"ם בהל' מתנות עניים (י, א): "חייבין אנו להזהר במצות צדקה יותר מכל מצות עשה, שהצדקה סימן לצדיק זרע אברהם אבינו שנאמר כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו לעשות צדקה [בראשית יח, ט], וגם הרחמנות היא סימן לכך, שכן "זרעו של אברהם אבינו והם ישראל... רחמנים הם על הכל" (הל' עבדים ט, ח).

מקור: אסיא פא-פב, עמ' 69-78 (2008)

32. לכאורה יש מקום כאן להתיר את האשה בייבום וחליצה ממה נפשך: אם האח שנוצר מזרע מלאכותי נחשב כאח, הרי שיבואו ייבום וחליצתו חליצה. ואם איננו נחשב כאח ע"פ ההלכה, אזי אם הוא "אח יחיד", לא חלה כלל חובת ייבום והיבמה מותרת לשוק. לפי"ז יש מקום להחמיר רק כשיש אחים נוספים, ואז רק עליהם תוטל מצות הייבום או החליצה -- העורך.

33. שו"ת ציץ אליעזר, ח"ט, סי' נא, פרק ד.